

DİN ÖĞRETİMİNDE İÇERİK HAZIRLAMA SÜRECİ İÇİN BİR BAKIŞ AÇISI ÖNERİSİ: ŞÜKÜR KONUSU ÖRNEĞİ

Remziye EGE* - Suat KOCA** - Esra GÖZELER***

Öz

Bu makale, *şükür* konusu örnekliğinde, bir konuyu öğrenme ortamına taşıma süreçlerini belirleyen öğreticiye bir ‘bakış açısı’ önerisi sunmaktadır. Bu bakış açısı temelde öğretilecek konunun bilgisiyle karşılaşmaya ilişkindir. Öğreticinin zihinsel planda hazırlanırken öğreteceği konu hakkında müracaat edeceği bilgiye yaklaşımını işaret etmektedir. Konunun hangi içerikle, hangi hedefle, hangi yöntem, teknik ve kaynaklarla sunulacağı ve çıktının nasıl ölçülüp değerlendirileceği, büyük ölçüde bu bakış açısıyla belirlenmektedir. Önerilen bakış açısı bir yönüyle hayatın değişim ve dönüşümü ile din bilgisinin bağlamsallığını, yöntemsel işleyişe dikkat ederek izlemeyi içerir. Şükür konusunun Kur’an’da ve hadis rivayetlerinde yer alma biçimi, öğreticiye, nasıl bir içerik hazırlaması gerektiği konusunda bir ‘bakış açısı’ kazandırmayı hedefler. Bu, öğretici için bir yandan akıp giden hayatı dinî bakımdan anlama/anlamlandırma sürecini yönetirken diğer yandan bilginin Kur’an’da ve hadis rivayetlerinde yer alma biçimlerini göz ardı etmemesi gerektiğini açığa çıkarma önerisidir. Örnek olarak *şükür* kelimesinin Kur’an’daki ilk anlamı “Allah’a iman etmek”tir. Ancak geleneksel olarak şükürün iman konu alanı

* Prof., Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
e posta: rege@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1495-5145

** Dr. Öğr. Üyesi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
e posta: kocas@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0367-7319

*** Doç. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı.
e posta: egozeler@divinity.ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5439-9887

Atıf/ Cite as: Ege, Remziye-Koca, Suat- Gözeler, Esra. “Din Öğretiminde İçerik Hazırlama Süreci İçin Bir Bakış Açısı Önerisi: Şükür Konusu Örneği”. *Dini Araştırmalar* 26/64 (Haziran 2023), 99-124. <http://doi.org.10.15745/da.1255377>

içerisinde öğretime konu olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda makale, öğretilecek bilginin elde edilme yöntemine ve kaynağına müracaat etmenin, öğreticiye bütünsel ve derinlikli bir ‘bakış açısı’ kazandırabileceği önerisini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Tefsir, Hadis, Şükür, Dinden Öğrenme Modeli, Kavramsal Netlik, Metin-Bağlam İlişkisi.

A Perspective Suggestion for Content Preparation Process in Religious Education: The Subject of *Shukr* (Gratitude) as an Example

Abstract

This article, in the example of the subject of *shukr* (gratitude), proposes a ‘perspective’ for the instructor who determines the processes of bringing a subject into the learning environment. This perspective is related to the encounter with the knowledge of the subject to be taught. It points to the approach of the instructor to the information he/she will refer to about the subject he/she will teach while preparing in the mental plan. The content of the subject, the objectives, the methods, techniques, and resources to be used to present the subject, and how the output will be measured and evaluated are largely determined by this perspective. In a way, the proposed perspective involves monitoring the change and transformation of life and the contextualization of religious knowledge by paying attention to the methodological functioning. Thus, the way the subject of gratitude presented in the Qur’an and hadith narrations aims to provide the teacher with a ‘perspective’ on what kind of content to prepare. This is a suggestion for the instructor to reveal that while managing the process of religiously understanding/interpreting life as it flows by, the instructor should not ignore the ways in which knowledge appears in the Qur’an and hadith narrations. For example, the first meaning of the word *shukr* (gratitude) in the Qur’an is “faith in Allah.” However, traditionally, *shukr* (gratitude) is not taught within the subject area of faith. In this context, the article follows the suggestion that referring to the method and source of the knowledge to be taught can provide the instructor with a holistic and in-depth ‘perspective.’

Keywords: Religious Education, *Tafsīr*, Hadith, *Shukr* (Gratitude), Model of Learning from the Religion, Conceptual Clarity, Text-Context Relationship.

Summary

This paper focuses on the concept of *shukr* (gratitude) as a sample of a subject taught in religious education. The main purpose of the article is to draw attention to the narrations of the Qur'an and hadith, which are the two main sources of the subject, in the process of teaching a subject, at the content creation stage, which we consider as the first step, in the example of the concept of *shukr* (gratitude) for the difference that applying in accordance with its own methods and sources of Qur'anic exegesis (*tafsir*) and hadith will create in religious education. Thus, it proposes a perspective to the teachers.

This perspective is basically related to the encounter with the knowledge of the subject to be taught. It indicates the teacher's approach to the knowledge that he will apply about the subject he will teach while preparing mentally. Considerably, this perspective determines the content, objectives, methods, techniques, and resources to be used to present the subject and how the output will be measured and evaluated. The proposed perspective in one aspect, involves monitoring the change and transformation of life and the contextuality of religious knowledge by paying attention to methodological functioning. The way the subject of *shukr* (gratitude) is presented in the Qur'an and hadith reports thereby, aims to provide the teachers with a 'perspective' on what kind of content to be developed. This is a suggestion for the instructors to reveal that while managing the process of religiously understanding life as it flows by, the instructors should consider the ways in which knowledge appears in the Qur'an and hadith narrations. The first meaning of the word *shukr* (gratitude), in the Qur'an, for example, is "believing in the oneness of Allah". However, *shukr* (gratitude) is traditionally seen that it is not the subject of teaching within the subject area of faith. In this context, the article suggests that referring to the method and source of acquiring the knowledge to be taught can ensure teachers a holistic and in-depth 'perspective'.

This perspective recommended for teachers is in line with the "learning from religion" approach in religious education. It can be said that learning from religion is an approach to religious education that Deconstructs learning by maintaining the distance between the student and the religious content, shapes the student's life instead of the internal structure of religion, contributes to the moral and spiritual development of students, and whose main goal is to humanize students. In this approach, the aim is to ensure students' own faith development.

In such an approach to religious education in which *shukr* (gratitude) is the subject of teaching, the students are expected to discover *shukr* (gratitude)

as a code of existence and to be able to define themselves as a grateful person. Within this framework, the students are encouraged to deepen their understanding and interpretation of self, being and existence, and to develop their life skills with the contribution of religion, and to do so naturally, as if it could not be otherwise. In every situation they encounter, they need to control themselves again at their previously defined self and trust that the knowledge in that definition is inherent in their nature in order to continue on their ways. This trust is based on the students' comparison of their experiences with this knowledge. They therefore, need to understand the contribution of religion to their definition of themselves by learning how this knowledge is contained in the religious source. In a sense, this is a learning from religion: The learning and transformations that result from the meeting of one's own experience with the source knowledge. In this respect, the article discusses the need for the instructor to own a perspective from which this encounter can take place. At this point, it is important to draw attention to the step of "exploring the text-context relationship" in the framework of "Conceptual Clarity Model as a model of learning from religion" developed by Mualla Selçuk on the transfer of knowledge from theological disciplines to the learning environment from an educational perspective. Following the first step of the model, "addressing the current situation," the step of "discovering the relationship between text and context" is based on the principle of enabling students who firstly reveal themselves or what they already have to encounter the source of that knowledge. In this step, it is aimed for students who encounter the text to "develop contextual thinking skills." This skill is needed in order to "clarify the information to be carried into the learning environment, to develop criteria specific to the Qur'an and the Prophet's statements and to reveal their theological foundations." To be able to recognize the connection between the past, present and future while communicating with the basic religious texts requires contextual thinking. One of the ways to bring knowledge and life together is to be able to decode these differences. Due to the purpose and limitations of the work, this article does not present a model. However, it suggests that the content of the chapters dealing with *shukr* (gratitude) in the Qur'an and hadith reports would provide a clear mind for the instructors to associate with the "step of discovering the relationship between text and context" and thus contribute to the perspective proposed in the article.

In conclusion, this study aims to reach the following educational approach to *shukr* (gratitude): It is necessary to meet with the main sources about *shukr* (gratitude) at each level of teaching, each time, considering the change and

development of life, oneself and the addressee audience. The reason for this is our responsibility to produce knowledge to reveal the potential of *shukr* (gratitude) in the creation of the human being in the state of becoming in the face of the source knowledge. Human beings should continue to think about *shukr* (gratitude) in relation to being who they are. As a result, it is possible to say that there is a need for qualified studies that help teachers, who enable knowledge to meet with life, to understand knowledge within its methodological framework and to understand that carrying this knowledge to the learning environment can be possible with a multidimensional and holistic perspective.

Giriş

Bu makale, şükür konusu örneğinde, öğretilmek istenen konuyla ilgili hazırlık çalışmaları yapan öğreticilere bir bakış açısı kazandırmak üzerinedir. Bu bakış açısına sahip öğreticilerin, şükür tecrübe eden öğrencilerinin yaşantısını, şükürün Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde açığa çıkan anlam çerçeveleriyle buluşmasını sağlamak yoluyla, din bilgisini insanlık/hayat bilgisiyle buluşturacağı öngörülmektedir. Bu bir anlamda Beyza Bilgin'in din öğretiminde öğrencinin kişiliği ve dinin öğretisi üzerinde sürekli çalışılması gerektiğini vurgulamasına işaret eder. Bilgin; öğrencinin kişiliği ile ilgili bilgilerin eğitim bilimleri ve insanı inceleyen ilimlerden elde edildiğini, dinin öğretisi hakkındaki bilgiler için ise ilahiyat disiplinlerine başvurulduğunu ifade eder.¹ Ona göre "... Derinliğine dini anlayış olmadan, kalıcı, sağlam bir ilerleme olamaz. Din öğretiminin kendini kontrol edebilmesi için ilahiyat branşlarının her birinden gelecek prensiplere ihtiyacı vardır. Din öğretimini başarıya götüren de boşa çıkaran da ilahiyatın kendisidir."² Din öğretiminin disiplinlerarası çalışmaları gerektirdiğini gösteren bu anlayıştan hareketle, makalede, şükür ile ilgili anlam çerçevelerini ortaya koyan bilgi, ilahiyat disiplinlerinden tefsir ve hadis alanının kendi yöntem ve kaynakları doğrultusunda hazırlanan bir içerikle sunulmuştur.

¹ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1998), VII.

² Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, IX.

Bilgin'in ifade ettiği gibi kalıcı ve sağlam bir ilerleme kaydetmek için derinlikli dini anlayış kazanmanın ise çalışmalara belli bir referans çerçevesinden bakabilmekle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda makalede, öğreticiye önerilen bakış açısının referans çerçevesi şöyle belirlenmiştir: Din öğretiminde öğretilecek konunun bilgisi, ait olduğu alanın çalışma yöntemleriyle ve kaynaklarıyla elde edilir. Öğreticilerin bu bilgiyi herhangi bir yorum ve değerlendirme katmaksızın öğrenciyle buluşturmasına sevk eden bakış açısına sahip olmasının, öğrencinin kendi dinî gelişiminde etkin olmasını mümkün kılacağı düşünülmektedir. Bundan dolayı makalede şükür konusu, Kur'an ve hadis rivayetleri merkezli hazırlanmıştır. Öğreticiye önerilen bakış açısı ise şükürü zaten hayatında tecrübe eden öğrencinin, şükür bilgisiyle, yorumsuz bir şekilde metinlerde yer aldığı haliyle karşılaşmasının, öğrencinin kendi şükür bilgisi ve yaşantısını anlamlandırıp dönüştüreceğini kavrayan bir bakış açısıdır. Bu durumda öğreticinin bu karşılaşmayı içeren hazırlıkları ve süreçleri böyle bir bakış açısıyla yürütmesi beklenir. Burada sözü edilen öğretici ve öğrenci, örgün ya da yaygın alanda, herhangi bir eğitim basamağındaki öğretici ve öğrencidir. Dolayısıyla makalede özel olarak şükür konusu ile ilgili herhangi bir öğrenme basamağına uygun bir örnek işleniş, sunu veya öğrenme ortamına taşıma süreçleri söz konusu değildir. Şükür ile ilgili öğrenme ortamına taşınacak süreçleri planlayan ve gerçekleştiren öğreticiye bir bakış açısı kazandırmak amacıyla oluşturulmuş "Kur'an'da Şükür" ve "Hadis Rivayetlerinde Şükür" bölümleri de bu bakımdan kendi içlerindeki bütünlüğü korumaktadır.

Öğreticilere önerilen söz konusu bakış açısı, din öğretiminde "dinden öğrenme" yaklaşımına uygun düşmektedir. Dinden öğrenmenin, öğrenci ile dinî içerik arasındaki mesafeyi koruyarak, öğrenmeyi, dinin içyapısı yerine, öğrencinin hayatının şekillendirdiği, öğrencilerin ahlakî ve manevî gelişimine katkıda bulunan, başlıca hedefi öğrencileri insancıllaştırmak olan bir din eğitimi yaklaşımı olduğu söylenebilir.³ Bu yaklaşımda amaç, öğrencilerin kendi inanç gelişimini sağlamakla ilgilidir. Bu yaklaşıma göre "Din, evrensel bir fenomen olarak insan hayatının en temel varoluşsal sorunlarına cevap veren ve çözüm önerisi sunan bir araç olarak algılanır. Bu bağlamda dinler sadece bir konunun içeriği olmamakta bireyin kendisini anlama ve keşfetme süreçleri

³ John Hull, "Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirme", çev. Didem Nasman, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar* (Ankara: M.E.B. Yayınları, 2003), 45.

için bir aracı olmaktadır.”⁴ Önerilen bakış açısının; öğrencinin bilgiyle karşılaşma biçiminin, bilgiyi anlamlandırma, keşfetme ve dönüştürme süreçlerine etkisi açısından bu yaklaşıma uygun olduğu düşünülmüştür. Şükrün öğretime konu olduğu böyle bir din eğitimi yaklaşımında, öğrencinin, şükürü bir var oluş kodu olarak keşfedip kendisini, *ben şükreden bir varlığım*, diye tanımlayabilir olması beklenir. Bu çerçevede öğrenci; kendini, varlığı ve varoluşu anlamada ve anlamlandırmada derinleşmesi ile yaşam becerilerini dinin katkısıyla geliştirmesi ve bunu başka türünün mümkün olamayacağı izlenimi veren bir doğrulukla yapması yönünde desteklenir. Öğrencinin; karşılaştığı her bir durumda önceden tanımladığı kendisine tekrar bakması ve yoluna devam etmesi için o tanımlamadaki bilgilerin fitratında var olduğuna güvenmesi gerekir. Bu güven, öğrencinin yaşantısı ile bu bilgileri karşılaştırmasına dayanır. Dolayısıyla bu bilgilerin dinî kaynakta nasıl yer aldığını öğrenerek kendiyile ilgili tanımına dinin katkısını anlamaya ihtiyaç duyar. Dinden öğrenme bir anlamda budur: Bir insanın kendi yaşadığının kaynak bilgiyle buluşması sonucu ortaya çıkan öğrenmeler ve dönüşümler. Makale, bu yönüyle öğreticinin bu buluşmayı gerçekleştirecek bir bakış açısına sahip olması durumunu tartışmaya açmaktadır. Bu noktada, ilahiyat disiplinlerinden gelen bilgilerin, eğitimsel bakış açısıyla öğrenme ortamına taşınması konusunda ise Mualla Selçuk’un geliştirdiği, “bir dinden öğrenme modeli olarak kavramsal netlik”⁵ çerçevesindeki “metin-bağlam ilişkisini keşfetmek” basamağına dikkat çekmek gerekir. Modelin “mevcut durumu ele almak” olan ilk basamağından sonra gelen “metin ve bağlam ilişkisini keşfetme” basamağı, ilk olarak kendilerini veya kendilerinde var olanı açığa çıkaran öğrencilere, o bilgilerin kaynağıyla karşılaşmalarını sağlama esasına dayalıdır. Bu basamakta, metinle karşılaşan öğrencilerin “bağlamsal düşünme becerisi geliştirme” leri hedeflenmektedir. Bu beceriye, öğrenme ortamına taşınacak bilgilerin “açıklığa kavuşturulabilmesi, Kur’anî ve Peygamberî ölçütlerinin geliştirilebilmesi ve teolojik temellerinin ortaya konulabilmesi” için ihtiyaç vardır.⁶ Temel dinî metinlerle iletişim kurarken geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki bağlantının farkını görebilmek bağlamsal düşünebilmeyi gerektirir. Bilgi ile hayatı bir araya getirebilmenin bir yolu da bu farkı görebilmekten geçer. Bu makalenin amacı ve sınırları dolayısıyla modelin bu basamağına dair herhangi bir uygulamaya gidilmemiştir. Ancak

4 Yıldız Kızılabdullah - Tuğrul Yürük, “Din Eğitimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye’deki Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Dini Araştırmalar* 11/32 (2008), 120.

5 Mualla Selçuk, *Kavramsal Netlik: Bir Dinden Öğrenme Modeli* (Ankara: Pegem Akademi, 2022).

6 Selçuk, *Kavramsal Netlik*, 190.

Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde şükürün ele alındığı bölümlerdeki içeriğin, öğreticinin, “metin ve bağlam ilişkisini keşfetme basamağı” ile ilişkilendirmesine zihinsel bir açılım sağlayacağı ve dolayısıyla makalede önerilen bakış açısına katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde şükürün nasıl ele alındığına geçmeden önce şükürün anlam çerçevesini kısaca çizmek üzere sözlüklerde nasıl yer aldığı hatırlamakta fayda vardır. Klasik sözlüklerde *şükür*, kendisine verdiği nimetlerden dolayı iyilik eden kimseye övgüde bulunmak (*senâ*);⁷ nimete karşılık dil, beden ya da kalple iyilik (*ma'ruf*) sunmak;⁸ “tazim ve tebcil amacıyla nimeti dille, kalple ve bedeninin organlarıyla güzel bir şekilde anlatmak (*vasf*),”⁹ nimet vereni tazim gayesiyle nimeti anlatmak (*i'tirâf*) veya nimet verenin hakkını ödemek için verdiği nimetin hakkını açıkça ortaya koymak (*izhâr*);¹⁰ nimeti *tasavvur* ve *izhar* etmek¹¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Tariflerde dile getirildiği üzere *şükür*; kalp, dil ve bedeninin organlarıyla görünür hale gelmektedir. Buna göre “kalbin şükürü” nimeti düşünüp tasavvur etmesi, “dil şükürü” nimet vereni övmesi, “vücudun diğer organlarının şükürü” nime- te hak ettiği ölçüde karşılık vermesidir.¹² Şükürün “Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah'a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma”¹³ şeklindeki terim anlamı da sözlük anlamıyla örtüşmektedir.

Mütercim Âsım Efendi (ö. 1285/1819), *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*'nde *şükür* kavramı hakkında pek çok görüş bulunduğunu belirtmiş ve bu görüşleri “beş kaide” halinde özetlemiştir. “Şükür bâbında her ne kadar akvâl var ise mecmû'unun medâr ve merci'i kavâid-i mezkûredir.” Ona göre şükürün temelini oluşturan bu beş kaideden birisi bile bulunmazsa şükür binası bütünüyle yıkılıp yok olacaktır. Bu kaideler şunlardır:

⁷ Ebû Nasr İsmâil el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcu'l-luğa ve sthâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1987), 2/702.

⁸ Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1983), 28.

⁹ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 128.

¹⁰ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye* (Kahire: Dârü'l-ilm ve's-sekâfe, ts.), 49.

¹¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dımaşk: Dârü'l-kalem; Beyrut: ed-Dârü'ş-şâmîyye, 1412), 461.

¹² El-İsfahânî, *el-Müfredât*, 461.

¹³ Mustafa Çağrı, “Şükür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/259.

¹⁴ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/2071.

1. Şâkir, meşkûra huzû‘ ve ibtihâl ve tevâzu‘ eylemek [Şükreden kimse- nin, şükre layık olan muhababına karşı saygı ve tevazu göstermesi],
2. Meşkûra muhabbet eylemek [onu sevmesi],
3. İn‘âm eylediği ni‘meti ketm eylemeyip ikrâr ve i‘tiraf eylemek [ken- disine verilen nimeti gizlemeyip açıkça dile getirmesi],
4. Ona senâ ve sitâyîş eylemek [nimet verenin değerini bilip onu övme- si],
5. O ni‘meti mün‘imin hoşlanmadığı yerlere sarf ve isti‘ mâlden mücâne- bet eylemekten [nimeti, nimet verenin sevmeyeceği yerlerde harcama ve kullanmaktan sakınması] ibarettir.¹⁴

Sözlüklerde “şükür” sözcüğünün zıddının “küfr” olduğu belirtilmiştir. Ke- lime anlamı “örtmek” olan *küfr*, daha çok *küfrân* sığasıyla “nimeti örtüp inkâr etmek” anlamına gelmektedir.¹⁵ Nasıl ki *şükür* “nimet verenin hakkını ödemek amacıyla verdiği nimetin hakkını açıkça ortaya koymak” anlamına geliyorsa *küfr* de “nimet verenin hakkını reddetmek (*ibtâl*) gayesiyle nimetin üstünü örtmek” anlamına gelmektedir.¹⁶

Kur’an’da Şükür

Bu bölümde *şükür* kelimesinin (ve türevlerinin) Kur’an’daki kullanımlarını kronolojik bir okumayla değerlendirmeye çalıştık. Mekkî ve Medenî olmak üzere surelerin nüzul sıralamasını esas alarak¹⁷ *ş-k-r* kökünü; ayet, sure ve Kur’an bütünlüğü çerçevesinde değerlendirdik. Tefsir literatüründe “Kur’an’ın Kur’an ile tefsiri” şeklinde ifade edilen bu bütünlük,¹⁸ her bir laf- zın metinsel bağlamına işaret eder. Bu bağlam da anlamın belirleyici ilk un- surudur; anlamı belirlemede müracaat edilen ilk kaynaktır. Kur’an lafızlarının anlamı, bu bağlamda netleşir ve aydınlanır. Zira Kur’an’ın kendine özgü üslu- bu, “onu kendi bütünlüğü içinde anlamayı bir zaruret olarak ortaya koymakta- dır.”¹⁹ Tefsir rivayetleri de ortaya çıkan bu anlamı destekler.

¹⁵ Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, 3/2318.

¹⁶ Askerî, *el-Furûku’l-luğaviyye*, 49.

¹⁷ Mekkî-Medenî sure tertibinde İslam geleneğinde genel kabul gören listeye müracaat ettik. Bk. Abdurrahmân Hasen Habenneke el-Meydânî, *Kavâ’idu’t-tedebburî’l-emsal li-kitâbil- lâhi azze ve celle* (Dımas, k: Dârül-kalem, 1989), 178-184.

¹⁸ Bk. Halis Albayrak, *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine: Kur’an’ın Kur’an’la Tefsiri* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018).

¹⁹ Albayrak, *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine*, 12.

Kur'an'da *ş-k-r* kökü, 55'i Mekkî, 20'si Medenî olmak üzere 75 ayette geçer. Kelimenin semantiği Kur'an nüzulünün Mekkî muhtevasını içerir. Dolayısıyla *şükür*, Mekke döneminin ana konularından *tevhit* ve *ahiret* ile doğrudan ilişkilidir. Bu, Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmek ve bunun karşılığının (ceza-mükafat) olacağını bilmek demektir. Dolayısıyla *şükür*, insanın Allah'a karşı ahlaki sorumluluklarından biridir. Bu sorumluluk ise sadece kelimelerle değil davranışlarla da yerine getirilir. Buna göre şükürün iki temel semantiğinin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak; ikincisi, Allah'ın verdiği nimetleri bilmek ve görmek.²⁰ Surelerin nüzul sırasına göre ve örneklem yoluyla bu anlamları değerlendirmeye başlayabiliriz.

1. Şükretmek, Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmektir:

I. Kur'an'da şükür kelimesi, ilk kez Kamer suresi 35. ayette geçer ve geçmişte helak edilmiş inkârcıların kıssalarının anlatıldığı bir bağlamda yer alır. Birinci kıssada Hz. Nûh'un peygamberliğini inkâr edenler [Kamer 54/13-17]; ikinci kıssada Hz. Hûd'u inanmayan ve şiddetli bir kasırğa ile yok olan Âd kavminin inkârcıları [Kamer 54/18-20]; üçüncü kıssada ise Hz. Sâlih'e karşı çıkan Semûd kavmi [Kamer 54/23-29] anlatılır. Bu bağlamda dördüncü örnek Hz. Lût ve kavmidir [Kamer 54/33-38]. Kıssada, özetle, Hz. Lût'un peygamberliğini inkâr eden ve uyarıları dikkate almayan kavminin üzerlerine taş yağdıran bir kasırgayla cezalandırılması açıklanır. Hz. Lût onları azaba çarptırılacakları hususunda uyarmasına rağmen onlar bütün bu uyarıları şüpheyle karşılayıp umursamadılar [Kamer 54/36]. Fakat Hz. Lût'un ailesi bir seher vakti Allah'ın katından bir lütf (نِعْمَةٌ) olarak kurtarıldı. Çünkü onlar, Allah'ın "iman eden" kullarıydı [Kamer 54/35 (كَذَلِكَ نُجِزِي مَنْ شَكَرَ)]. Ayetin metinsel bağlamı bu ayette şükredenlerin, "iman edenler" anlamına geldiğini teyit eder. Dolayısıyla Kur'an'da şükürün ilk anlamı, iman (ve itaat) etmektir.

II. Mekkî dönemde benzer bir anlam A'râf suresi 17. ayette geçer. Ayetin yer aldığı bağlamın temel teması, Hz. Muhammed'in peygamberliğini küçümseyen Mekkeli müşriklerin ders almalarına yönelik zikredilen İblis kıssasıdır: Allah, Hz. Âdem'i yaratıp insan haline getirdikten sonra meleklere Hz. Âdem'e secde etmeleri yani onun üstünlüğünü kabul etmelerini, ona saygı

²⁰ Krş. Halis Albayrak, "Minettarlık", *Müslümanlık ve Hıristiyanlık'ta İnsan*, ed. Mualla Selçuk - Martin Thurner (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi 2019), 218, 219; Mehmet Demirci, "Şükür", *Hayat Rehberi Kur'an: Konulu Tefsir*, ed. Mehmet Paçacı vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 4/156, 4/159.

göstermelerini (...فَلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ) emreder. İblis hariç hepsi bu emre itaat eder. Ateşten yaratıldığı için Allah'ın emrine itaat etmeyen İblis, bu kibirli davranışı sebebiyle meleklerin arasından uzaklaştırılır. Bunun karşılığında da İblis insanları doğru yoldan çıkarmak için ahdeder. Öyle ki insanların çoğu Allah'ın birliğine iman ve emirlerine itaat etmeyecekler (...وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ).²¹

III. Medenî dönemde bu anlam kullanımı, ilk kez Bakara suresi 52. ayette geçer. Hz. Musa ilahi vahye mazhar olduğu Sînâ dağına çıkıp kırk gün ibadette olduğu zaman, Hz. Musa'nın kavmi tevhit inancından uzaklaşarak buzağıya tapmaya başlamışlardır. Ancak Allah, onları hemen cezalandırmamış, yeniden Allah'a iman ederler diye affetmiştir (...ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ).

IV. Medenî dönemdeki formlar içinde Nisâ suresi 147. ayette *şükür* kelimesinin kullanımı dikkat çeker. Çünkü bu ayette şükretmek, iman etmekten önce zikredilmiştir.²² Bu durum hiyerarşik bir değere atıfta bulunmaz ancak şükretmek ve iman etmek arasında semantik bir bağ kurar (...إِنْ شَكَرْتُمْ وَأَمْنْتُمْ...). Ayette tevhitte uzaklaşılması durumunda cezanın olmayacağı da vurgulanır.

2. Şükretmek, Allah'ın verdiği nimetleri bilmek ve görmektir:

I. Şükretmenin, nankörlüğün zıddı olarak kullanıma örnek olarak Neml suresi 40. ayeti zikredebiliriz. Hz. Süleyman, Sebe Kraliçesinin gönderdiği hediyeleri kabul etmez; onlara eğer teslim ve tâbi olmazlarsa üzerlerine karşı koyamayacakları ordularla gidileceğini söyler [Neml 27/37]. Bu mesaj karşında Sebe Kraliçesi teslim olacağını bildirir. Hz. Süleyman emrindekilere şöyle sorar: “Kraliçe ve adamları gelmeden hanginiz tahtını bana getirebilir?” İfrit, getirebileceğini söyler. Ancak Hz. Süleyman “Ben onu sen göz açıp kapayıncaya getirim” şeklinde cevap verir. Hz. Süleyman tahtı yanı başında görünce bunun kendisi için bir imtihan olduğunu anlar.²³ Yani Allah'ın lütfunu görüp kabul edecek midir? Yoksa nankörlük mü edecektir? (...أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ...).

II. Şükürün, Allah'ın nimetlerini görmek anlamında kullanımlardan birini Mümin suresi 61. ayette okuyoruz. Ayette geceyi ve gündüzü insan için yaratmanın Allah olduğu zikredilir. Bu ayet gündüzün çalışmak, gecenin de dinlenmek

²¹ Krş. Demirci, “Şükür”, 4/161.

²² Krş. Demirci, “Şükür”, 4/160.

²³ Krş. Demirci, “Şükür”, 4/162.

için yaratılmış olduğu şeklinde yorumlanır. Gece ve gündüzün bu şekilde insan için yaratılışı Allah'ın lütuflarından biridir. Ama insanların çoğu şükretmez yani kendisi için sunulan bu imkânları görmez (*وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ*).

III. Allah'ın lütuflarının, nimetlerinin insanlar tarafından görülmediği, bilinmediği dolayısıyla bunlar için şükredilmediği hususu Nahl suresi 78. ayette şöyle vurgulanır: İnsan hiçbir şey bilmeyen bir varlıkken Allah onu yarattı; ona “kulak, göz ve kalp” verdi ki bunlarla şükretsinsin (*وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَجَعَلَ لَكُمُ الْبَصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ*); yani duysun, görsün ve bilsin. Çünkü göz, kulak ve kalp bu anlayış nimetinin birer araçları olarak hatırlatılır.²⁴ Aynı vurguyu Mülk suresi 23. ayette de okuyoruz: İnsanı yaratan; ona iştihâ duyusu, göz ve kalp veren Allah'tır. Bunlara sahip olmasına rağmen insan az şükrediyor olmasıyla eleştirilir (*وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ*).

IV. Medenî dönemde de bu anlam devam etmektedir. Helal ve haram yiyeceklerin açıklandığı bir bağlamda bulunan Bakara suresi 172. ayet inananlara kendilerine verilen rızıkların temiz olanlarından yemeleri yönündeki bir emri içerir. Devamında da bu rızıklar için şükretmeleri yani bunların Allah'ın nimetleri olduğunu bilmeleri buyrulur (*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ*) (*وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ*).

V. Benzer bir anlam Hac suresi 36. ayette geçer. Ayetin bağlamı hac ve kurban ibadetinin nişânelerini anlatır. Burada kurban Allah'ın kulları ve ihtiyaç sahipleri için bir nimet olarak tanımlanır. Böylece faydalanması için sunulan bu nimetleri insanın görmesi ve bilmesi beklenmektedir (*... كَذَلِكَ سَخَّرْنَاَهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ*). Bu anlam 37. ayette “kurbanların ne etlerinin ne de kanlarının Allah'a ulaştığı; Allah'a ulaşacak olanın sadece *takvâ*” olduğu; 38. ayette “Allah iman edenleri koruyacağı” ifadeleriyle desteklenir.

Sonuç olarak Kur'an'da *şükür*; bir hâl, tutum ve tavırdır. Dolayısıyla şükretmek, şükür sahibi olmak aslında bir bilinç ve farkındalık durumudur.²⁵ Şükür, iman-ibadet-ahlak esaslarından biridir. Bu esas, gerçekleşmiş ve var olan her şeye dair minnet duygusu taşımaktır. Bu duygu her zaman bir mutluluk halidir yani Allah'a iman etmenin ve onun nimetlerini idrak edebilmenin

²⁴ Demirci, “Şükür”, 4/167.

²⁵ Krş. Albayrak, “Minnetçilik”, 217.

mutluluğudur. Çünkü “Allah’a şükreden, kendi iyiliği için şükretmiş olur.”²⁶ Bu hâl ve ahlaki sorumluluğun Kur’an’daki semantiğini şöyle özetleyebiliriz: Öncelikle insan, bir ve tek olan Allah’a iman eder (*tevhîd*). Her an ve her işinde Allah’ın adını anar (*zikir*). Allah’ın da insanı zikrettiğini bilir.²⁷ Allah’ın *zikri*, kendisini zikredenlere bu dünyada ve ahirette verdiği mükâfattır. İnsan övgünün sadece Allah için olduğu bilincine sahiptir (*hamd*). Bu yüzden Allah’a minnettarlığını dile getirir, davranışlarıyla gösterir; nimetlerini görür (*şükür*). Aslında Allah’a şükretme insanın kendisinden hoşnutluğunu da bildirmesidir.²⁸ İnsan, iyilik yaparak ve yardım ederek (*ihsan*) Allah’ın rızasını gözetir. Allah’a yürekten bağlı insanlara (*muhlis*) şeytan güç yetiremez. Şükür sahibi insanın dünyadaki var oluşuna *sabır* refakat eder.²⁹ Sabır beklemek olarak değil, kulluğun esaslarını yerine getirmek olarak gerçekleştirilir. Tabii ki insanın sorumluluklarını yerine getiremediği durumlar olur. Çünkü insan olmak bir anlamda böyle bir şeydir. İnsan hata yapar. İşte bu durumda *tevbe* ve *istiğfâr* devreye girer. İnsan Allah’a sığınır, tövbe eder ve bağışlanma diler. Hata yaptığında Allah’tan af dileyen insan; kin, intikam ve hınc duygularını kendine yük etmez.³⁰ Tekrar, umutla kuşatılmış *dua* ile söz verir ve nihayetinde mümin insan verdiği söze sadakat gösterir.³¹ Şükreden insan güzel söz söyler, faydalı işler yapar;³² iyiliğin kendi sevdiği ve değer verdiği şeyleri paylaşmak olduğuna inanır.³³ İyilik konusunda ilk önce kendisiyle yarış halindedir.³⁴ Çünkü bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır.³⁵ Haksızlık yapanlardan yana olmaz.³⁶ İhtiyaç sahiplerine yardım eder.³⁷ İnsanlara, ailelerine ve sorumluklarında olan kişilere adaletli davranır.³⁸ Bütün inananların kardeş ve böylece kendisinin de insanlık ailesinin bir üyesi olduğu bilincindedir.³⁹

26 Lokmân 31/12.

27 el-Bakara 2/152.

28 Lokmân 31/12.

29 el-Asr 103/3.

30 Âl-i İmrân 3/134.

31 el-Mü’minûn 23/8.

32 Fâtır 35/10.

33 Âl-i İmrân 3/92.

34 el-Mü’minûn 23/61.

36 Hûd 11/113.

37 el-Mü’minûn 23/60.

38 en-Nahl 16/90.

39 el-Hucurât 49/10.

Hadis Rivayetlerinde Şükür

Erken dönem konulu hadis külliyâtında şükürle ilgili rivayetler,⁴⁰ konunun dinî öğretilerdeki önem ve yaygınlığı dikkate alındığında niceliksel olarak nispeten mütevazı bir yere sahip görünmektedir.⁴¹ İlgili rivayetler genellikle eserlerin farklı konuları altında dağınık olarak bulunur. Literatürde şükür konulu en erken ve geniş monografik eser, hicrî üçüncü asrın sıra dışı isimlerinden İbn Ebû'd-Dünyâ (ö. 281/894)⁴² tarafından kaleme alınmıştır. Onun *eş-Şükürü lillâhi te'âlâ*⁴³ başlıklı eseri, şükür konusundaki rivayetlerin çoğu için

40 Klasik hadis kaynaklarındaki rivayetlerden hareketle şükürün genel muhtevası hakkında bk. "Şükür: Nimetlerin Kadrini Bilmek!", *Hadislerle İslâm*, ed. M. Emin Özafşar vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 2/71-78. "Şükürle ilgili rivayetler" ile münhasıran "ş-k-r" ve türevlerinin yer aldığı rivayetler kastedilmektedir. Şükür ile yakın bir anlam ilişkisi olan *hamd* ile ilgili rivayetler, şükürden daha geniş ve nispeten ayrı bir anlam alanına olması dolayısıyla bu çalışmada nadiren ve yeri geldikçe değinilmiştir. Hamd-şükür ilişkisi ve hamdle ilgili rivayetlerin genel bağlamı hakkında bk. Bekir Topaloğlu, "Hamd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15/442-445; Harun Özçelik, *Hadislerde Hamd* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020).

41 Bk. Arent Jan Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfhehres li-elfâzi'l-hadisi'n-nebevî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1988), 3/166-167.

42 Hayatı hakkında bk. Şemseddin ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Ali Ebû Zeyd - Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985), 13/397-404; İbrahim Hatiboğlu, "İbn Ebû'd-Dünyâ," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/457-462.

43 İbn Ebû'd-Dünyâ, *eş-Şükürü lillâhi te'âlâ*, thk. Bedr el-Bedr (Küveyt: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980). Bu çalışmada bu baskı kullanılmış olup eserdeki rivayetler Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl tarafından tahkik ve neşredilen baskı (Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1993) ile de karşılaştırılmıştır. Eser Recep Doğru tarafından *Hadislerde Allah'a Şükretmek* başlığıyla Türkçeye de tercüme edilmiştir (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2007). Bu vesileyle eserin üslubu, içeriği ve yapısı hakkında özetle bilgi vermek uygun olacaktır. Eserde Hz. Peygamber'e nispet edilen az sayıdaki hadisin yanısıra sâhabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn neslinin şükür konusundaki söz ve davranışlarına, ayrıca önceki peygamberler, bilgeler ve anonim şahsiyetlerden aktarılan haberlere kadar geniş yelpazeli 203 rivayet bir araya getirilmiştir. Eserde ayrıca bazen müstakil olarak, bazen de bir habere eşlik ederek nakledilen şiirler yer almaktadır. Eser konulu bir düzene de sahip değildir. İbn Ebû'd-Dünyâ, diğer derlemelerinde de görüldüğü üzere, bu eserinde de rivayet üslubu açısından çağdaşlarından ayrı bir yol izlemiştir. Eserdeki rivayetler, hadis ilminin isnad ve ravi merkezli klasik/teknik ölçütleri açısından tenkide açıktır ve genel anlamda ikinci asrın rivayet üslubunu anımsatmaktadır [İbn Ebû'd-Dünyâ'nın rivayet üslubu hakkında bk. James A. Bellamy, "Preface," *Makârim al-Ahlâq*, mlf. İbn Abî'd-Dünyâ, thk. James A. Bellamy (*Wiesbaden-Beyrut*: Franz Steiner Verlag, 1973), VII-X.] Musannif rivayetlerin sened ve metin açısından değerini artırmaya yönelik sistemli bir çaba içine girmemiş, bunun yerine olabildiğince fazla rivayeti kayıt altına almayı tercih etmiştir. Bu nedenle eser, şükür konusunda temel hadis kaynaklarının dışındaki rivayetlerin çoğu için elimizde bulunan biricik kaynak durumundadır. Kitap, İslâm düşüncesindeki şükür tasavvurunu ve kişisel yaşanmışlıkları yansıtmaya bakımından eşsiz durumdadır. Bu çalışmada, söz konusu gerekçelerle, şükürün rivayetlerde kristalize olan anlam dünyasını aydınlatmak için İbn Ebû'd-Dünyâ'nın bu eseri

elimizde bulunan en zengin kaynak durumundadır. Bu çalışmada bu eserin içeriği sunulmaktadır.

Hadis rivayetlerinde şükür, en genel anlamda, nimeti daima onu verenle birlikte görmek ve nimetin Allah'tan geldiği düşüncesini akılda tutmakla ilgili kesintisiz bir bilinç haline işaret eder. Buna göre insan, kendisine bir nimet verildiğinde eğer onun Allah'tan geldiğini bilip idrak ediyorsa o nimetin şükürünü eda etmiş sayılır.⁴⁴

Musa (as) şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kendisine yaptığım (büyük iyiliklere) karşılık Âdem (as) sana karşı şükürünü nasıl yerine getirebilir? Elinle onu yarattın, ruhundan ona üfledin, cennetine onu yerleştirdin, meleklerle emrettin ve ona secde ettiler. Allah şu cevabı verdi: “Ey Musa! O bunların benden olduğunu bildi ve bana hamd etti. İşte bu, benim ona yaptığım iyiliklere karşılık bir şükürdür.”⁴⁵

Şükür konuda belirleyici olan, nimetin kaynağına dair kalbî bir bilinç geliştirmek ve bunu olabildiğince her durumda muhafaza etmektir.⁴⁶ Şükür bilincine sahip olmak bizatihi bir nimettir ve bu da ayrıca bir şükür vesilesidir. Dâvud'a (as) atfedilen aşağıdaki rivayette bu dile getirilmektedir:

Dâvud (as) bir defasında, “Ey rabbim! Sana şükretmeye bile ancak senin nimetin sayesinde ulaşabilirken sana nasıl gerçekten şükredebilirim?” diye sordu. Yüce Allah, “Ey Dâvud, sahip olduğun nimetlerin benden olduğunu biliyorsun, değil mi?” diye sordu. Dâvud'un, “Evet, ey Rabbim!” demesi üzerine Allah, “O halde şükür olarak senden bunu kabul ediyorum” buyurdu.⁴⁷

Şükür esas itibariyle minnettarlık duygusunu da içine alan ancak bundan daha fazlasına karşılık gelen bir tutumu ifade eder. Şükür; insanın, verdiği nimetlere karşı yaratıcısına göstereceği şükran ve minnet kadar bu nimetlerden nasıl, niçin ve ne ölçüde yararlanacağı hatta onları nasıl paylaşacağı hususlarıyla da yakından ilgilidir. Bu yönüyle şükür; dinin/İslam'ın, hayatı her yönüyle kuşatan bütüncül karakteriyle birlikte düşünülmelidir.

tercih edilmiş ve tematik bir analiz sunulmuştur. Çalışmada rivayetlere tasvirî ve tahlilî bir işlev atfedildiğinden, rivayetlerin sıhhat ve sübûtu hakkındaki teknik değerlendirmelere yer verilmemiş, muhtevayı esas alan anlayıcı bir perspektif benimsenmiştir.

44 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 20 (no.47).

45 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 9 (no.12).

46 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 52 (no.151).

47 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 7 (no.5).

Nimet-şükür ilişkisi, aynı zamanda Allah ve insan arasındaki asimetrik ilişkinin bir yansımasını temsil etmektedir. Aşkın bir varoluşa sahip yaratıcı, nimetlerini ulûhiyet ölçüsünde sınırsızca verirken içkin bir varoluşa sahip insandan beşere özgü sınırlar içinde bir şükür beklemektedir.⁴⁸ Buna bağlı olarak kulun ömrü boyunca yapacağı bütün iyilikler, kendisine verilen nimetlerin birinin bile hakkını ve şükürünü ödemek için yeterli olmayacaktır.⁴⁹

Kendini ibadete adanmış bir kişi (*âbid*), Allah’a elli yıl ibadet etti. Allah da ona, “Senin günahlarını bağışladım” diye vahyetti. Âbid, “Ey Rabbim, ben günah işlemedim ki günahımı affedersin” dedi. Bunun üzerine Allah, onun boynundaki bir damara izin verdi ve damar çarpmaya başladı. Âbid (çarpıntıdan) ne uyuyabildi ne de namaz kılabilirdi. Nihayet damarın çarpması durunca uyudu. Ardından bir melek yanına gelince âbid boynundaki damarın çarpmasından duyduğu acıyı ona şikâyet etti. Melek de ona şöyle dedi: “Rabbin buyuruyor ki: Senin elli sene yaptığın ibadet, (ancak) bu damarın durup rahatlamasına karşılık gelir.”⁵⁰

Allah şükür konusunda kullarına daima merhamet ve lütfuyla muamelede bulunmaktadır. Dâvûd Peygamber (as), “İlâhî! Saçlarımın her telinin iki dili olsa, bunlarla gece ve gündüz seni tesbih etsem, yine de nimetlerinden birini bile ödeyemem”⁵¹ derken derin bir mahcubiyet içinde bu düşünceyi terennüm etmektedir. İnsanın, kendisine verilen nimetler ile sunduğu şükür arasında bir denklik olamayacağını fark etmesi değerli bulunmuştur. Bir rivayette Hz. Musa, “Ey rabbim, yaptığım iyiliklerin (*amel*) tamamı senin bana verdiğin en küçük nimeti bile karşılamazken ben sana nasıl (hakkıyla) şükredebilirim?” diye sormuş, buna mukabil, “Ey Musa, işte şimdi bana şükrettin” yanıtını almıştır.⁵²

Nelere Şükredilir?

Rivayetlerde insanın doğuştan sahip olduklarından bedenindeki organlarına, nefes alma, yeme, içme, sindirim ve boşaltım gibi doğal hareketlerinden ailesi, çocukları ve servetine varıncaya kadar şükre konu olabilecek sayısız nimetin bulunduğu vurgulanır:

48 İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 7 (no.8).

49 İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 12 (no.24).

50 İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 51 (no.148).

51 İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 13 (no.25).

52 İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 7 (no.6).

- Hz. Peygamber (as) aynaya baktığında şöyle derdi: “Bedenimi düzgün ve ölçülü yaratan, yüzümün şeklini güzel kılan ve beni Müslümanlardan eyleyen Allah’a hamd olsun.”⁵³
- Bir kişi (tâbîinden) Yûnus b. Ubeyd’e (ö. 139/756) geldi ve maddi sıkıntı içinde olduğundan yakındı. Yûnus, o kişiye “Gören gözlerini yüz bin dirheme satmak ister misin?” diye sordu. Adam “Hayır” dedi. Yûnus, “Ellerini yüz bin dirheme satmak ister misin?” diye sorunca adam yine “Hayır” dedi. Yûnus, “Ya ayaklarımı?” deyince yine “Hayır” cevabını aldı. Yûnus böylece Allah’ın nimetlerini adama hatırlattıktan sonra şöyle dedi: “Sende yüzbinlerce dirhem var, bir de tutmuş halinden şikâyet ediyorsun.”⁵⁴
- Davûd (as) bir defasında, “Rabbim, bana verdiğin en küçük nimet nedir?” diye sordu. Bunun üzerine Allah, “Ey Davud, nefes al” diye vahyetti. Davûd nefes aldı. Sonra Allah şöyle buyurdu: “İşte sana verdiğim en küçük nimet budur.”⁵⁵
- Allah Resûlü (as) su içtiğinde şöyle derdi: “Rahmetiyle bu suyu tatlı ve içimli kılan, günahlarımız sebebiyle onu tuzlu ve acı yapmayan Allah’a hamd olsun.”⁵⁶
- Nûh (as) tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra mutlaka şöyle derdi: “Bana (yedğim yemeklerin) tadını tattıran, faydalı kısmını bedenimde bıraktırıp rahatsızlık verecek kısmını benden gideren Allah’a hamd olsun.” İşte bundan ötürü kendisine “Şükreden kul” (el-İsrâ, 17/3) denilmiştir.⁵⁷
- Bir kişi para karşılığında bir elbise alır ve onu Allah’a hamd ederek giymeye başlarsa daha elbisesi dizlerine gelmeden günahları bağışlanır.⁵⁸
- Allah Resûlü (as) şöyle buyurmuştur: “Allah bir kuluna aile, servet ve çocuk (nimetleri) verir, o da ‘*Mâşâallah, lâ kuvvete illâ billâh*’ (Bu Allah’ın dilemesinin sonucudur; güç ancak Allah’ın sayesinde) derse bu nimetler hususunda sıkıntı görmez ancak ölüm hariç.”⁵⁹

⁵³ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükr*, 42 (no.119).

⁵⁴ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükr*, 36 (no.101).

⁵⁵ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükr*, 51 (no.149).

⁵⁶ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükr*, 27-28 (no.70-72).

⁵⁷ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükr*, 44 (no.127, 128).

⁵⁸ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükr*, 20 (no.47).

⁵⁹ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükr*, 5 (no.1).

Nimet denilince akla öncelikle temel yaşamsal ihtiyaçlar gelse de Allah'ın nimetlerini yeme-içme ve giyim-kuşamdan ibaret görmek bir bilgi eksikliğidir.⁶⁰ Özellikle dinî, manevî ve uhrevî nimetler diğerlerine nazaran daha kapsamlı ve değerli olabilir; bu yüzden istenilmeyi ve şükredilmeyi daha fazla hak edebilir. Bu bağlamda üç nimet öne çıkar.⁶¹ “Dünyada insana verilen nimetlerin en üstünü”⁶² ve “gizli hazine”⁶³ gibi ifadelerle nitelenen *âfiyet* (ruh ve beden sağlığına sahip olmak) bunlardan biridir. Hz. Peygamber, ashabına “Dünyada insanlara af ve afiyetten daha üstün bir şey verilmemiştir; o yüzden Allah'tan bu ikisini isteyiniz.”⁶⁴ tavsiyesinde bulunmuş; amcası Abbâs'a da kendisine âfiyet verilmesi için bolca dua etmesini öğütlemiştir.⁶⁵ İyi bir yaşam sürmek için belirli bir servete sahip olmak da büyük bir nimettir. Ancak bir mümin için bütün nimetlerin en başta geleni İslam'dır.⁶⁶ Bütün nimetler onunla tamamlanır; onsuз bütün nimetler eksik kalır.⁶⁷ Hz. Peygamber bir kişinin “İslam (nimeti) için Allah'a hamd olsun!” dediğini işitince, “Sen gerçekten muazzam bir nimet için Allah'a hamd ettin” buyurmuştur.⁶⁸ Mümine verilen dinî ve dünyevî nimetler, cehennemden kurtulup cennete girmek suretiyle ahirette tamamına erecektir.⁶⁹

Şükür çoğu zaman verilen nimetlerden dolayı gündeme gelse de, bazen verilmeyen nimetlerden ötürü de şükretmek gerekebilir. “Allah'ın dünyada bizden esirgediği öyle nimetler vardır ki, onların bize verilmemesi, verilmemesinden daha hayırlı olabilir.”⁷⁰ Bakış açısına bağlı olarak bazen musibetler bile şükür sebebi olarak görülebilir. İnsan bir musibete uğradığında, bu musibetin daha beterinden korunduğu için, o musibet kendisi için bir nimet sayılabilir.⁷¹ Bu konuda ideal olan, darlıkta ve bollukta, sevinçte ve kederde,⁷² sahip oldu-

60 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 64 (no.190).

61 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 59 (no.172).

62 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 53 (no. 154).

63 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 43 (no. 122).

64 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 53 (no. 154).

65 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 53 (no. 153).

66 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 8 (no.9).

67 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 53 (no. 172).

68 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 8 (no.9).

69 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 54 (no. 156).

70 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 40 (no.112); ayrıca bk. 42, 44 (no.120, 126).

71 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 46 (no.131); 52 (no.152).

72 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 50 (no.147).

ğu her şey ve karşılaştığı her durum için hamd edip şükran duygusu içinde olmaktır.⁷³

Şükür-Sabır İlişkisi

Şükür en çok *sabır* kavramıyla birlikte kullanılmış ve iki kavram sıklıkla birbiriyle karşılaştırılmıştır.⁷⁴ Rivayetlerde nimete ve iyiliğe karşı *şükür*, belaya ve musibete karşı *sabır* kavramı kullanılır ve insanın bu iki durumda nasıl davranacağı dikkate alınacaktır.⁷⁵ Bu iki erdemin ortak pek çok paydası bulunur. *Şükür* imanın yarısı olduğu gibi, *sabır* da imanın diğer yarısıdır.⁷⁶ *Şükür* ve *sabır*, bir kişinin dünyevî ve uhrevî üstünlük olarak sahip olabileceği en büyük nimetlerden ikisidir.⁷⁷ Duruma ve kişiye göre hangisinin daha üstün olduğu değişebilir; yine de afiyette olup şükretmek, belaya düşüp sabretmekten daha iyidir.⁷⁸

Şükürün İman ve İbadetle İlişkisi

Şükür temelde Allah-insan münasebetinin bir parçasını oluşturduğu için insanın iman, ibadet ve ahlak sahalarındaki sorumluluklarıyla irtibatlandırılmıştır. Şükürü imanla ilişkilendiren bir rivayet onu “İmanın yarısı”⁷⁹ olarak takdim eder. Kendisine nimet verilen kimse, bunun karşılığında, o nimetle ilgili olarak Allah’a karşı günah işlememekle yükümlüdür.⁸⁰ Bu manada “Günahları terk etmek bizatihi şükürdür.”⁸¹ Esasen Allah’a itaat ve ibadet türünden her tutum ve davranış, şükürün bir ifadesi olarak düşünülmelidir. Geçmiş ve gelecek bütün günahları affedilmiş olduğu hâlde ayakları şişinceye kadar ibadet etmeye devam eden Hz. Peygamber, bu davranışının sebebini, “Allah’a şükreden bir kul olmayayım mı?” sözüyle açıklamıştır.⁸² Şükürün iman ve ibadetle

⁷³ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 52 (no.151).

⁷⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) bu iki kavrama ve aralarındaki ilişkiye dair *Uddetü’s-sâbirîn ve zahîretü’s-şâkirîn* başlıklı müstakil bir eser [(thk. İsmâil b. Gâzî (Cidde: Dâru âlemi’l-fevâid, 1429)] kaleme almıştır.

⁷⁵ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 46 (no.132).

⁷⁶ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 24 (no.58).

⁷⁷ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 16 (no.34).

⁷⁸ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 14 (no.28).

⁷⁹ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 24 (no.58).

⁸¹ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 11 (no.19); 19 (no.41).

⁸² İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 28 (no.73).

ilişkisi, pratik hayatta gözlemlenen paradoksal bir tabloyu da gündeme getirmektedir: Allah'a karşı sorumluklarını yerine getirdiği halde Allah'ın nimetlerinden yeteri kadar faydalanamayan müminler ile, Allah'ın kendilerine diledikleri nimetleri vermesine rağmen ona karşı sorumluluklarını yerine getirmeyip günah ve isyana devam edenler. Bu tablo nasıl izah edilmelidir? Bir rivayette Allah'ın kendisine âsi olmaya devam ettikleri halde kullarına yine de dilediklerini vermesi *istidrâc* kavramıyla açıklanmıştır.⁸³ *İstidrâc*, dinî-ahlakî sınırları aşan kişilerin tadrîcî olarak felâkete yaklaştırılırken bu esnada kendilerine bazı geçici imkân ve başarıların sağlanmasını ifade etmektedir.⁸⁴

Nasıl Şükredilir?

Şükür her şeyden önce kalbin bir eylemidir. “Şükreden kalp”, bir insanın dünya ve ahiret hayrını elde etmesini sağlayan nimetlerden biridir.⁸⁵ Şükürün dille ifade edilerek izhar edilmesi de önemsenmiştir.⁸⁶ *Tahdîs-i nimet* yani verilen nimetlerin dile getirilip anılması şükürün bir göstergesidir.⁸⁷ İnsanın müte-madiyen diliyle Allah'ı zikretmesi, şükürün ideal biçimidir.⁸⁸ Şükürün en yaygın ve en genel ifadesi ise kuşkusuz *hamd* etmektir. Hadislerde *hamd* ifadesinin geçtiği çok sayıda durum ve örnek vardır. Bu rivayetler kendi içinde bağımsız bir inceleme konusu olabilecek kadar fazladır.⁸⁹ Diğer yandan insanın sahip olduğu nimetleri gizlememesi ve üzerinde görünür kılması da *tahdîs-i nimet* kabilinden bir şükür ifadesi olup Allah'ın sevdiği bir davranış olarak nitelenmiştir.⁹⁰ Bir rivayette şükürün dille ifadesinin yeterli olmadığı belirtilir ve işlevlerine uygun olarak bedenın tüm organlarıyla şükredilmesi salık verilir. Buna göre “Gözlerin şükürü, görülen iyiliği yayıp kötülüğü örtmesi; kulakların şükürü duyulan iyiliği anlayıp kötülüğü gizlemesi; ellerin şükürü kendisine ait olmayanı almaması; midenin şükürü altının yemekle, üstünün bilgiyle dolması; üreme organlarının şükürü “Sadece eşleriyle veya ellerinin altında olanlarla (câriyelerle) yetinirler, bundan dolayı da kınanacak değillerdir; ancak kim bu-

83 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 16 (no.32).

84 M. Sait Özervanlı, “Hârikulâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/181-183.

85 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 16 (no.34).

86 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 16 (no.34).

87 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 16 (no.33); 25 (no.64).

88 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 18 (no.39).

89 Bk. Özçelik, *Hadislerde Hamd*.

90 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 20-24 (no.50-54).

nun ötesine geçmek isterse işte haddi aşanlar onlardır.” (Mü’minûn, 6-7) ayetinde belirtildiği gibi; ayakların şükürü ise iyilerin yolunu takip edip kötülerden uzak durması ile gerçekleşir. Diliyle şükredip diğer organlarıyla şükretmeyen kimse, elbisesini yanına alıp da giymeyen kimseye benzer; sıcakta ve soğukta, karda ve yağmurda elbisesinin ona hiçbir faydası olmaz.”⁹¹

Kime Şükredilir?

Şükürle ilgili rivayetler, bütün nimetlerin gerçek sahibinin Allah olduğu konusundaki inancın sonuç ve tezahürlerini temsil etmektedir. Bu düşüncenin İslam’ın varlık ve değer anlayışıyla yakından ilgisi bulunmaktadır. Her şeyin Allah ile ve onun kudretiyle ilişkilendirildiği bir tasavvurun sonucu olarak, şükür anlayışının temelinde de Allah’ın lütuf ve ihsanı bulunmaktadır. Şükürle ilgili rivayetlerden bazıları, insanların, diğer insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etmeyi konu edinmektedir. Buna göre beşerî münasebetlerde asıl olan karşılıklı olma durumudur. İyilik ve ikram gören, benzer bir iyilik ve ikramla buna karşılık vermelidir. Buna gücü yetmeyen, en azından takdir ve teşekkür etmelidir. Rivayetlerde insanın şükür/teşekkür konusunda diğer insanlara karşı tutumu ile, insanın Allah’ın karşı olan tutumu arasında bir bağ kurulmaktadır. Buna göre “İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah’a da şükretmez.”⁹²

Şükürün Faydaları

Şükür her şeyden önce nimetin daimî olmasını sağlar. Nimet şükürle elde tutulur.⁹³ Dahası, şükür nimetin artmasını temin eder.⁹⁴ Nankörlük ise nimeti azaba çevirir.⁹⁵ Şükreden kimse şükürünün fayda ve karşılığını dünyada göreceği gibi ahirette de görecektir.⁹⁶ Kıyamet gününde rahman olan Allah’ın huzurunda oturacak seçkin insanların sahip olduğu hasletlerden biri de şükürdür.⁹⁷

⁹¹ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 44 (no.129).

⁹² İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 25 (no.64).

⁹³ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 13 (no.27).

⁹⁴ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 23 (no.56); 58 (no.168).

⁹⁵ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 24 (no.60).

⁹⁶ İbn Ebü’ d-Dünyâ, *eş-Şükür*, 64 (no.189).

Şükretmeyi Kolaylaştıran Yollar

Şükretmek kolay bir davranış değildir. İnsanoğlu doğası gereği nankörlüğe eğilimlidir; başına gelen musibetleri sayıp durur da kendisine verilen nimetleri unutturur.⁹⁸ Başkalarına verilmiş nimetleri anlatıp duran nice kimse vardır ki aynı nimet kendisine verildiği halde bunun farkında değildir.⁹⁹ İzleyen rivayetler nimetleri fark etmek, şükretmeyi kolaylaştırmak ve içselleştirmek için çeşitli yollar önerir. Buna göre;

1. İnsan maddi nimetler konusunda kendisinden aşağıda olanlara bakmalı ve sahip olduğu nimetlere şükretmelidir. Bu Allah'ın verdiği nimetlerin değerini bilmek ve onları küçümsemek bakımından daha uygun olacaktır.¹⁰⁰
2. İnsan şükretmek için nimetin bol ve çok olmasını beklememeli; ölçüsü ve miktarı ne olursa olsun her nimetin şükre değer olduğunu bilmelidir. Şükrü bir tutum olarak benimseyip özümseyen kimse aza da çoğa da şükredecektir. Bu nedenle “aza şükretmeyen çoğa da şükretmez.”¹⁰¹
3. İnsan dinî-uhrevî nimetler konusunda kendisinden üstün olanlara bakmalı, onları izleyip örnek almalıdır.¹⁰² Bu konuda akla ilk gelenler peygamberlerdir. Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle şükretmeyi tavsiye ettiği gibi,¹⁰³ kendisi de geçmiş ve gelecek tüm günahları bağışlanmış olmasına rağmen ayakları şişinceye kadar ibadetle meşgul olmuş, bu davranışının sebebi sorulduğunda da “Şükreden bir kul olmayayım mı?” yanıtını vermiştir.¹⁰⁴ Kur'an'da “şükreden bir kul” (İsrâ 17/3) olarak takdim edilen Nûh peygamber de yeme-içme ve yürümeden tuvalet ihtiyacına kadar her işinde Allah'a hamd ve şükrettiği için bu övgüye mazhar olmuştur.¹⁰⁵ Hadis rivayetlerinden sahabe ve tâbiîn nesline mensup pek çok kişiden de sözlü ve fiilî şükür örnekleri aktarılmıştır.

97 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 63 (no.186).

98 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 25 (no.62).

99 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 24 (no.61).

100 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 56 (no.162).

101 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 25 (no.64).

102 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 69 (no.204).

103 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 58 (no.168).

104 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 28 (no.73).

105 İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükr*, 70 (no. 206, 207).

4. İslam düşüncesinde Yüce Allah'ın varlık ve değerini kaynağı olarak kabul edilmesinin ve dinî-ahlâkî hayatın tam merkezinde yer almasının bir sonucu olarak insanın şükür bilincini canlı tutması, bunu davranışa dönüştürmesi ve bu konuda yetkinliğe ulaşması -nihai olarak ilahî kudretin iradesi ve takdiriyle ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda müminin, şükürü gerçek anlamda bir tutum olarak benimseyebilmesi için Allah'ın inayetine başvurması ve ona dua etmesi salık verilir. Hz. Peygamber'in sıklıkla yaptığı ve yapılmasını tavsiye ettiği dualardan biri şudur: "Allah'ım, seni zikretmek, sana şükretmek, sana güzelce kulluk etmek için bana yardım et."¹⁰⁶

Sonuç olarak şükür konusundaki rivayetlere bir bütün olarak bakıldığında sunulan veya sunulmak istenen tabloyla ilgili şunları söyleyebiliriz: Rivayetlerde *şükre* konu olan nimet yelpazesi öylesine geniş tutulmuştur ki insan ister doğal yollarla olarak sahip olsun isterse kendi çabasıyla elde etmiş olsun, olumlu ve anlamlı her kazanım aslında nimet kapsamındadır ve şükretmeyi gerektirmektedir. İnsanın yemesi, içmesi, nefes alması, ailesi, bedeni, evi, biniti ..., kısacası bireysel ve toplumsal hayatında sahip olduğu ve sonradan edindiği anlamlı her kazanımı *şükür*ün konusu dahilindedir. Rivayetler okuyucuya bu nimetlere nasıl şükredeceğine yönelik olarak da rehberlik sunmaktadır. Bu bazen şükürle ilgili bir belli bir davranış koduna ilişkin sözlü bir tavsiye ya da sakındırma şeklinde doğrudan sunulduğu gibi Peygamberler başta olmak üzere erken dönem nesillerin şükür konusundaki somut örnekliklerinden dolayı olarak da çıkarılabilmektedir. Hangi durumlarda nasıl şükredeceği konusunda irşad edilmek isteyenler, rivayetlerde aktarılan örnek tutum ve davranış tarzlarına başvurmaya teşvik edilmektedir.

Rivayetlerde dile getirilen davranış kodlarının ve "şükreden insan" prototipinin günümüze bakan yönleri bulunmakla birlikte, bunların hiç kuşkusuz belli ölçüde ve açılardan müellifin ve ravilerin teneffüs ettiği toplumsal, tarihsel ve kültürel bağlamla ilgili yönleri de söz konusudur. Şükürle ilgili rivayetleri işlevsel kılarak bu rivayetlerden kendi tarihselliklerine değerler devşirmek ve bu değerleri eğitim-öğretim faaliyetlerine konu edinmek isteyenleri bekleyen görevlerin bulunduğu bir gerçektir.

¹⁰⁶ İbn Ebü'd-Dünyâ, *eş-Şükür*, 4 (no.6).

Sonuç

Bu makalede şükür konusu örnekliğinde öğreticilere bir bakış açısı önerilmektedir. Bu çerçevede şükür konusunda içerik oluştururken, iki ana kaynak olan Kur'an ve hadis rivayetlerine, tefsir ve hadis disiplinlerinin kendi yöntem ve kaynakları doğrultusunda müracaat etmenin, din öğretiminde oluşturacağı farka dikkat çekilmektedir.

Şükürü öğretime konu edecek öğreticinin ulaşması beklenen bilişsel şemada şu ifadelerin yer alması beklenir: İnsan şükürü doğuştan bilir. O, insanın fitratında yazılıdır. İnsan kendini şükreden varlık olarak bulur. Fitratında var olanları keşfetmek, onun dünya serüveninin amaçlarından biridir. Bu bakımdan insan; şükürü bir kavram, bir değer, bir tutum, bir hal olarak bilmeye ve anlamaya ihtiyaç duyar. Yaşarken öğrenir. İçinde olur, kıyısında durur, karşısına geçer, hatırlar, unuttur. Şükür, insanın var olana bakışıyla ilişkilidir. Var olanları anlamaya çalışmasıyla ilişkilidir. Var olanlarla ne yaptığıyla ve ne yapacağına karar vermesiyle ilişkilidir. Hatta yalnızca yapıp etmelerle değil, olmayla ilişkilidir. Belki de daha çok olmayla ilişkilidir. İnsan yeryüzü serüveninde, şükürün ne olduğunu bilmenin şükreden olmakla ilişkili olduğunu anlar. Şükür eksiltmez, arttırır. Şükür kabuldür. Şükür kendini vermektir. Herkes aynı olmadığına göre herkesin şükürü de aynı değildir. Eğitimle bunu eşit seviyeye getirmek değil, herkesin kendindeki şükürü görüp o kadarının varlığını ortaya çıkarması ve yaşatması hedeflenir.

Yukarıdaki şemaya daha pek çok şey eklemek mümkündür. Buradan ulaşılabilecek beklenen eğitimsel yaklaşım ise şudur: Şükür ile ilgili kaynak bilgiyle; öğretime konu edilen her seviyede, hayatın, öğreticinin ve muhatap kitlenin değişim ve gelişimini göz önünde bulundurularak yeniden buluşulması gerekir. Bunun gerekçesi, kaynak bilgi karşısında, olma halinde olan insanın yaratılışındaki şükür potansiyelinin açığa çıkarılmasına yönelik bilgi üretme sorumluluğumuzdur. İnsanın, olduğu kişi olmakla ilişkisi çerçevesinde şükürü düşünmeye devam etmesi gerekir. Böylece şükür, ben kimim, sorusunu takip eden bir öğrenme ve dönüşme dizisine eşlik eder: Şükür bende nasıl duruyor, "şükreden ben" nasıl biri, bana ne hissettiriyor ve beni nasıl harekete geçiriyor? Dolayısıyla her bir insanın orijinal varlığı konusuna ilginin kaybedilmesi gerekir. Kişinin yaşantısını kaynak bilgisiyle buluşturarak kendi yönünü bulmasına rehberlik etmenin temel motivasyonunun bu ilgiyi korumak olduğu söylenebilir. Bu çalışma çerçevesinde belirginleşen ve öğreticiye önerilen bakış açısını şu şekilde somutlaştırmak mümkündür: Din öğretiminde öğretilecek konuların geleneksel tasnife göre öğretilmesinin yanı sıra, öğretici her bir

konu özelinde yeniden düşünmek durumundadır. Bu çalışmada şükür konusu iyi bir örneklik teşkil etmiştir. Öğretici şükürü genellikle kavramsal boyutuyla ve bir değer olarak ahlak alanı çerçevesinde öğretime konu etmektedir. Ancak önerilen bakış açısına sahip bir öğretici Kur'an'da şükürün doğrudan Allah'a iman ile ilişkili olduğunu fark ettiğinde iman alanı içerisinde de öğretilebileceğini değerlendirir. Sonuç olarak bilginin hayatla buluşmasını sağlayan öğrencileri, bilgiyi uygun yöntemsel çerçevede anlamaya ve bu bilgiyi öğrenme ortamına taşımanın çok yönlü ve bütüncül bir bakış açısıyla mümkün olabileceğini kavramaya ulaştıran nitelikli çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest: Yazarlar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedirler. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Remziye Ege %40, Suat Koca %30, Esra Gözeler %30.

Kaynaklar/References

- Albayrak, Halis. *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine: Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.
- Albayrak, Halis. "Minnetarlık". *Müslümanlık ve Hıristiyanlık'ta İnsan*. ed. Mualla Selçuk - Martin Thurner. 217-221. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayinevi, 2019.
- Âsım Efendi, Mütercim. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Askerî, Ebû Hilâl el-. *el-Furûku'l-luğaviyye*. Kahire: Dârü'l-ilm ve's-sekâfe, ts.
- Bellamy, James A. "Preface". *Makârim al-Ahlâq*. mlf. Ibn Abî'd-Dunyâ. thk. James A. Bellamy. VII-XII. Wiesbaden-Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1973.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1998.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil el-. *es-Sihâh: Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf el-. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983.
- Çağrı, Mustafa. "Şükür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/259-261. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Demirci, Mehmet. "Şükür". *Hayat Rehberi Kur'an: Konulu Tefsir*. ed. Mehmet Paçacı vd. 5 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Hatiboğlu, İbrahim. "İbn Ebû'd-Dünyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/457-462. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

**124 • DİN ÖĞRETİMİNDE İÇERİK HAZIRLAMA SÜRECİ İÇİN BİR BAKIŞ AÇISI
ÖNERİSİ: ŞÜKÜR KONUSU ÖRNEĞİ**

- Hull, John. “Demokratik Çoğulcu Topumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirme”.
çev. Didem Nasman. 33-51. *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları, Uluslararası
Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*. Ankara: M.E.B. Yayınları, 2003.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *Uddetü's-sâbirîn ve zahîretü's-şâkirîn*. thk. İsmâil b. Gâzî. Cidde:
Dâru âlemi'l-fevâid, 1429.
- İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr. *eş-Şükrü lillâhi te'âlâ*. thk. Bedr el-Bedr. Küveyt: el-Mektebü'l-
İslâmî, 1400/1980.
- İbn Ebü'd-Dünyâ. *eş-Şükrü lillâhi azze ve celle*. thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl.
Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1993.
- İbn Ebü'd-Dünyâ. *Hadislerde Allah'a Şükretmek*. çev. Recep Doğru. İstanbul: Ocak Yayıncılık,
2007.
- İsfahânî, Râgîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dımaşk: Dârü'l-
kalem; Beyrut: ed-Dâru's-şâmiyye, 1412.
- Kızılabdullah, Yıldız - Yürük, Tuğrul. “Din Eğitimi Modelleri Çerçevesinde Türkiye'deki Din
Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Dini Araştırmalar* 11/32 (2008), 107-129.
- Komisyon. “Şükür: Nimetlerin Kadrini Bilmek!”. *Hadislerle İslâm*. ed. M. Emin Özafşar vd.
2/71-78. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Kur'ân-ı Kerîm.
- Meydânî, Abdurrahmân Hasen Habenke. *el-Kavâ'idü't-tedebburi'l-emsal li-kitâbillâhi azze
ve celle*. Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1989.
- Özçelik, Harun. *Hadislerde Hamd*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Özervarlı, M. Sait. “Hârikülâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/181-183. An-
kara: TDV Yayınları, 1997.
- Selçuk, Mualla. *Kavramsal Netlik: Bir Dinden Öğrenme Modeli*. Ankara: Pegem Akademi,
2022.
- Topaloğlu, Bekir. “Hamd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/442-445. Ankara:
TDV Yayınları, 1997.
- Wensinck, Arent Jan. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*. İstanbul: Çağrı Yayın-
ları, 1988.
- Zehebî, Şemseddîn. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Ali Ebû Zeyd- Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Bey-
rut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.